

OSMANLI DEVLETİ'NDE ENGELLİLER İÇİN KULLANILAN TABİR, LAKAP VE SIFATLAR

THE TERMS, NICKNAMES AND TITLES USED FOR DISABLED PEOPLE IN THE OTTOMAN STATE

Kamuran ŞİMŞEK *

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yaşayan engelliler için kullanılan çeşitli lakaplar ve tabirler hakkında bilgi verilecektir. Osmanlı toplumu, engelli ve engellilik durumunu anlatmak için çok geniş bir kelime hazinesi kullanmıştır. Kişinin engel durumunu belirtmek için bazen genel, bazen de özel ifadeler yer verilmiştir. Hatta bu ifadeler bazen kişinin ve daha sonraki yıllarda sülale adlarıyla özdeşleşmiştir. Kişinin isminin önüne engel durumu getirilerek adeta ona bir kimlik kazandırılmıştır. Yani kişi sahip olduğu engel durumuyla toplumda tanınmıştır.

Osmanlı arşiv belgelerinde, genel anlamda engellilik durumunu anlatmak için *sakat*, *alîl*, *ma'lûl*, *ma'lûlîn*, *amel-mânde* gibi tabirler kullanılmıştır. Görme, işitme, konuşma, yürüme ve vücudunun herhangi bir organının olmaması gibi fiziksel engeli olanlar ile zihinsel engeli bulunan kişiler için ayrı ayrı ve özel tanımlamalarda bulunulmuştur. Çalışmada bu tanımlamaların neler olduğu ve bu tabirlerin kökenleri tespit edilip ayrıntılı şekilde bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Engelli, Lakap, Tabir*

Abstract

This study aims to give comprehensive information on the terms and nicknames used for disabled people living within the Ottoman Empire. The community used an extensive vocabulary to describe disability status. It is remarkable that sometimes particular expressions and sometimes general expressions were used to identify the disability status of an individual. In fact, these expressions were occasionally identified with name of an individual and later with the name of family. The disabled person had a new identity simply by putting his or her disability status before his or her name. In other words, an individual is recognized with his or her disability status within community.

Ottoman Archival documents had generally used expression such as *sakat*, *alîl*, *ma'lûl*, *ma'lûlîn*, *amel-mânde* to describe disability status. Separate and specific definitions were made for those people who had physical disabilities such as visual, hearing, speech, walking and missing body part. This study will explain these definitions, identify their origin and, give thorough information on them.

Keywords: *Ottoman State, Disability, Nicknames, Terms*

A. Giriş: Osmanlı Devleti'nde Engelliler

Araştırmanın içeriğine geçmeden önce engelliliğin nasıl sınıflandırıldığı hakkında bilgi vermek konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Farklı tanımlamaları olmasına rağmen engellilik: Doğuştan veya sonradan; bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli. e-posta: ksimsek@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0003-3741-471X)

veya rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi olarak tanımlanmıştır.¹ En genel anlamda engelliliği, “zihinsel engelliler ve fiziksel engelliler” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Daha ayrıntılı biçimde ise “görme engelliler, konuşma engelliler, yürüme engelliler, zihinsel engelliler ve diğer engelliler” şeklinde tarif edebiliriz.

Genel olarak Müslümanlar arasında ve özeld Osmanlı Devleti’nde engellilerin toplumsal hayatta diğer insanlarla birlikte yaşamlarını sürdürdükleri ve sosyal hayattan dışlanmadıkları görülür. Engelli insanların toplumdaki yeri, İslâm dininin belirlediği esaslar çerçevesinde olmuştur. Kuran-ı Kerim’de konuyla ilgili yer alan ayetler ve Peygamber’in hadis ve sünnetlerinde kendisini gösteren bir bakış açısına sahiptir.² Doğuştan veya kaza, savaş, afet vb. nedenlerle engelli konumuna düşen insanlar, toplum ile iç içe yaşamıştır. Sosyal hayatın bir parçası olarak görülen hasta ve engelliler, yardıma muhtaç kimseler olarak kabul görürlerdi. Dolayısıyla her türlü yardım ve desteği hak ediyorlardı.³ Osmanlı Devleti’nde yaşayan engelliler, çeşitli şekillerde desteklenmiş ve böylece onların temin-i işleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti yaygın bir şekilde uyguladığı vakıf sisteminin yanı sıra zekât, fitre gibi dini uygulamalarla zengin ile fakir arasındaki uçurumu kapatmaya çalışmıştır. Sakat ile fakirlerin ihtiyaçları sadakaların yanı sıra vakıf, bimarhane, şifahane ve tekke-zaviye gibi kurumlarla karşılanmıştır.⁴ Devlet, halk sağlığı ve günümüzde belediyeler vasıtasıyla gerçekleştirilen bazı kamu hizmetlerini maddi durumu iyi olan hanedan ailesi ve hayırsever vatandaşlarıyla paylaşmıştır. Bu durum ise toplum ile devletin bütünleşmesini sağlamıştır.

İslâm dininin engellilere sağladığı kolaylıkları da sürdüren Osmanlı Devleti, bünyesindeki engellileri bazı vergilerden muaf tutmuştur. Ekonomik durumu iyi olmayanlarla kadın, çocuk, ihtiyar, fiziksel ve zihinsel engellilerin cizye vergisinden muaf tutulma geleneğini Osmanlı Devleti devam ettirmiştir.⁵ Bu durumda olan insanlara vergi muafiyetinin dışında maddi yardımlarda da bulunulmuştur.

Padişahlar, vergi vermeleri ve devlete bağlı kalmaları karşılığında tebaasının refah ve adaletini sağlamakla yükümlüdürler. İhtiyaç sahipleri padişaha yazdıkları arzuhallerde durumlarını anlatarak yardım istemişlerdir. Padişah tarafından uygun görülmesi durumunda ihtiyaç sahiplerine maddi yardımlarda bulunulmuştur.⁶ Çünkü bu durumdakiler devletin gözünde yardım edilmesi gereken kimseler olarak değerlendirilmişlerdir.⁷ Bunun yanı sıra çalışarak geçimini sağlama olanakları bedensel engelleri yüzünden kısıtlı olan bu insanları himaye etmek, padişahın merhamet ve cömertliğini göstermesi açısından son derece önemli görülmüştür.⁸

1 “Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik”, *Resmî Gazete*, 30 Mart 2013 Cumartesi, S. 28603.

2 Fatih Artvinli, *Delilik, Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, İstanbul 2013, s. 23-24.

3 Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı Tıbbî Tedavi ve Tıbbî Kurumlar 1500-1700*, Çev. Bülent Üçpınar, İstanbul 2014, s. 157.

4 İzi Karakaş Özbayrak, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*, İstanbul 2011, s. 26; Nil Sarı, “Cumhuriyet Dönemi’ne Kadar Türk Tarihi’nde Acizlerin Korunmasına Kısa Bir Bakış I”, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Edt. Nil Sarı, Hüsrev Hatemi, İstanbul 1993, s. 23.

5 Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 38; C. H. Becker, “Cizye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Eskişehir 1997, s. 200.

6 Özbayrak, *age*, s. 27.

7 Özbek, *age*, s. 49.

8 Ayşe Ezgi Dikici, “Saltanat Sembolü Olarak Farklı Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler”, *Toplumsal Tarih*, S. 248, Ağustos 2014, s. 20.

B.Engelliler İçin Kullanılan Sıfat, Lakap, Tabirler

Osmanlı toplumunun, engelli ve engellilik durumunu anlatmak için çok geniş bir kelime hazinesine sahip olduğunu görmekteyiz. Osmanlı toplumunda engelliler için çok değişik tanımlamalar yapılmıştır. Kişinin engel durumunu belirtmek için bazen genel, bazen de özel ifadeler kullanılmıştır. Hatta bu ifadeler bazen kişinin adıyla özdeşleşmiştir. Kişinin isminin önüne engel durumu getirilerek adeta ona bir kimlik kazandırılmıştır. Yani kişi sahip olduğu engel durumuyla toplumda tanınmıştır. Arapça kökenli bir kelime olan lakap başlarda bir kimseye gizli kalmasını istediği bir ayıbyla hitap etme anlamında kullanılmışken daha sonraları bir kimseyi övmek ya da yermek için kullanılan isim ve sıfat anlamını kazanmıştır. Fiziksel veya zihinsel olarak bir engeli bulunanlara sahip oldukları durumu çağrıştıracak lakaplar takılmıştır.

Lakap takma, “asıl ada sonradan takılan ve kişinin herhangi bir özelliğinden dolayı verilen isim” şeklinde tanımlanmaktadır. Kişinin fiziksel özellikleri, karakteri, davranış şekli ya da kişinin başından geçmiş herhangi bir olay, lakabı takan çevre tarafından bunlara atıfta bulunacak bir sözcüğe indirilerek kullanılır.⁹

İslâm dünyasında yaygın bir şekilde kullanılan lakap verme geleneğini Osmanlı Devleti de sürdürmüştür. Hatta bu lakaplar zaman içerisinde sülalelerin ismi olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Bürokraside seyfiye, ilmiye ve kalemiye mesleklerinin kurulmasıyla birlikte buralara mensup kişilere ayırt edici özelliklerini vurgulayan lakaplar takılmıştır. Zamanla bazı lakaplar kişinin kendi adımı gibi kullanılmıştır.¹⁰ Devlet adamlarına ve vatandaşlara engel durumlarını çağrıştıracak lakaplar verilmiştir. Bu lakaplar takılırken engelliye aşağılamak gibi bir durum söz konusu değildir. Aksine buradaki amaç, kişinin toplumdaki ayırt edici özelliğine vurgu yapmaktır. İstanbul'dan memleketi Urfa'ya dönmek için bir miktar para ile yol boyunca geçeceği yerlerde kendisine yardım edilmesi hususunda sadarete yazdığı dilekçenin altına A'mâ İbrahim yazan görme engelli kişi bu vurguya güzel bir örnektir.¹¹ Toplumdaki engellilerin bu duruma alışkın oldukları ve engelli olduklarını belirtmekte herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını söyleyebiliriz. Belki de engel durumlarını devlete bildirerek yardıma muhtaç olduklarını anlatmak için bu şekilde hareket etmişlerdir.

Bir kişiye lakap takılırken etkili olan çeşitli etkenler vardır. Bu etkenlerden biri kişinin sahip olduğu fiziksel özelliğini (Keloğlu, Eğriboyunoğlu, Köseoğlu) çağrıştıracak lakaplar takılmasıdır. Diğerleri ise kişinin mesleği (Demircioğlu, Çavuşoğlu), kökeni (Türk, Arnavut, Karatekeli), sosyal durumu (Ağaoğlu, Esiroğlu, Evliyaoğlu, Hacı Pehlivanoğlu) gibi faktörlerdir. Kişinin saç, sakal, boy, göz rengi gibi fiziksel özelliklerinin yanı sıra herhangi bir organının eksik veya özürlü oluşu da lakap takılırken toplum tarafından göz önüne alınmıştır. Topaloğlu, Kolukısaoğlu Körsarioğlu, Çolak/oğlu, Bacaksız/oğlu, Birgöz/oğlu, Kolsuz/oğlu, Köroğlu gibi örneklerden kişinin engelli olmasına vurgu yapılmıştır.¹²

Kişinin engel durumu neden-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Yani bir engel hadisesinin nasıl ortaya çıktığı hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde genel olarak engellileri tanımlamak için *sakat*, *alîl*, *malûl*, *malûlîn*, *amelmânde* gibi isimler kullanılmıştır.

9 Şeref Boyraz, “Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı VII, Sivas 1998, s. 113.

10 Nebi Bozkurt, “Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, s. 65-67; Mehmet İpşirli, “Osmanlılar'da Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, s. 67.

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 250/37, 24 Haziran 1894 (20 Z 1311).

12 Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara 2010, s. 109-116.

Sakat kelimesi, genel anlamıyla fiziksel engelliliği tarif etmek için kullanılmıştır. Kişinin vücudunun hangi bölgesinden engelli olduğu bazı belgelerde anlatılmamıştır. Bu belgelerde sadece kişinin sakat kalmış olmasından söz edilirken¹³ bazı belgelerde ise kişinin hangi sebepten dolayı sakat kaldığından bahsedilmiştir. Örneğin; *sol eline kurşun isâbetiyle sakat*¹⁴, *esnâ-yi ifâ-yi vazîfede sakat*¹⁵, *eşkiyâ tarafından aldığı cerîhadan sakat kalan*¹⁶, *kazâen ateş alan lağımın tesiriyle sağ gözü ve eli külliyyen amelden sakat*¹⁷, *darb ile bir kulağı sakat kaldığı*¹⁸ gibi ifadelerle olayın ne şekilde meydana geldiği anlatılmıştır.

İllet kelimesinden türetilmiş olan *alîl*¹⁹, *malûl*²⁰ ve *malûlîn* kelimeleri sözlüklerde hasta, mariz, sayru, bedenin bir uzvu kusurlu veya noksan, gözleri sakat, a'mâ, kör, sakat, hasta, illetli, hastalıklı, kötürüm gibi anlamlarda kullanılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde ise daha çok hasta ve sakat anlamlarında kullanılmıştır. Elbette bu kelimelerle anlatılan insanların tümünün engelli olduğunu söylemek zordur. Ancak bunlar içinde engelli olanların oranının yüksek olması kuvvetle muhtemeldir.

İncelediğimiz dönem²¹ Osmanlı arşiv belgelerinde alil ve malul kelimeleri bazen tek başlarına bazen de ikisi bir arada kullanılmıştır. Bu kelimelerin tek başlarına kullanılmalarına örnek verecek olursak, *kendisi alîlü'l-vücûd bulunmasına*²², *alîl ve âciz bulunanlar*²³, *yetmiş beş yaşından alîl*²⁴, *yaşlı ve ma'lûl olmaları hasebiyle*²⁵ şeklinde geçmektedir. Alil ve malul kelimelerinin bazen *alîl ve eskam-ı mütenevvi ile ma'lûl*²⁶ örneğinde olduğu gibi zaman zaman birlikte kullanıldıkları da olmuştur.

Arapça *amel*: iş ve Farsça *mânde*: kalmak kelimelerinden türetilmiş olan *amelmânde* sözcüğü, Osmanlı Devleti'nde engellilik durumunu ifade eden bir başka kelimedir. Sözlük anlamı olarak işten kalmış, iş göremez, battal, muattal, iş yapmaktan kalmış, iş göremez durumda olan, ihtiyarlıktan veya bir sakatlıktan artık hiçbir iş göremez hale gelmiş²⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Arşiv belgelerinde sıklıkla sakat kelimesi ile birlikte kullanılmıştır.²⁸

Osmanlı toplumu, genel olarak engellilik durumunu bu kelimelerle ifade ederken zihinsel, görme, işitme, konuşma, yürüme ve vücudunun herhangi bir organının olmaması gibi engeli bulunanlar için de ayrı ayrı ve özel tanımlamalarda bulunmuştur.

13 BOA, Babiâli Evrak Odası (BEO), 1006/75400, 15 Eylül 1897 (17 R 1315); 1006/75446, 13 Eylül 1897 (15 R 1315); 1011/75810, 23 Eylül 1897 (25 R 1315).

14 BOA, Sadaret Mektubi, Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM.), 515/5, 11 Eylül 1901 (27 Ca 1319).

15 BOA, BEO. 91/6793, 18 Ekim 1892 (27 Ra 1310).

16 BOA, BEO. 98/7344, 31 Ekim 1892 (10 R 1310).

17 BOA, BEO. 636/47680, 2 Haziran 1895 (9 Z 1312).

18 BOA, Zabtiye Nezareti (ZB.), 468/5, 4 Haziran 1906 (22 Ma 1322).

19 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2006, s. 949; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2002 s. 29; İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2011, s. 78.

20 Şemseddin Sami, *age*, s. 1376; Devellioğlu, *age*, s. 31; Parlatır, *age*, s. 84.

21 Bu dönem çoğunlukla 19 ve 20. yüzyıla ait belgeleri kapsamaktadır.

22 BOA, ZB. 458/87, 29 Nisan 1896 (17 Ni 1312).

23 BOA, ZB. 375/52, 22 Aralık 1906 (9 Ke 1322).

24 BOA, ZB. 373/35, 5 Mayıs 1906 (22 Ni 1322).

25 BOA, ZB. 332/98, 22 Mayıs 1909 (9 Ma 1325).

26 BOA, Yıldız Evrakı, Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.), 294/65, 8 Şubat 1907 (24 Z 1324).

27 Şemseddin Sami, *age*, s. 951; Devellioğlu, *age*, s. 578; Parlatır, *age*, s. 1008.

28 BOA, BEO. 1006/75400; 1006/75446; 1011/75810; 1027/76967, 21 Ekim 1897 (24 Ca 1315); 1028/77072, 24 Ekim 1897 (27 Ca 1315); 1050/78698, 8 Aralık 1897 (13 B 1315); İrade Askeri (İ. AS.), 22/20, 21 Ekim 1897 (24 Ca 1315); İrade Hususi (İ. HUS.), 56/101, 20 Eylül 1897 (22 R 1315); 59/26, 6 Aralık 1897 (11 B 1315); 56/43, 15 Eylül 1897 (17 R 1315).

Zihinsel Engelliler İçin Kullanılan Sözcükler

Tıp ilmine ve hastanelere büyük önem veren Osmanlı Devleti yeni sağlık kuruluşları inşa etmenin yanı sıra kendisinden önceki devletlerden devraldığı kurumlara da sahip çıkarak ayakta tutmuştur. Değişik şekillerde isimlendirilen bu sağlık yapılarının tümünü aslında aynı şekilde değerlendirebiliriz. Bu yapılar temelde iki işlevi yerine getirirler. Bunlardan birincisi halka sağlık hizmeti sunmak, ikincisi ise tıp eğitimi vermektir. Bu kuruluşlar halka güven veren, kendini alanında geliştirmiş kadrolara sahiptir. Dil, din, ırk farkı gözetilmeksizin bütün hastalara eşit koşullarda bakılmıştır. Her devirde tıp ilmine vakıf ve cerrahide mahir olması şartı aranan hekimler, aynı zamanda psikolojik sorunları olan zihinsel engellileri müzikle tedavi etme yöntemini kullanmışlardır. Türk kavimleri hastalığı önlemek ve hastanın derdine deva olmak amacıyla tarih boyunca bu yöntemi uygulamışlardır. Hastanelerin bir diğer önemli görevi ise hastalara verilen ilaçların orada imal edilmesidir.²⁹ Şifa yurdu, şifa evi gibi anlamlara gelen Darüşşifa, zihinsel ve fiziksel engellilerin tedavi edildiği yerdir.

Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklularından devraldıkları darüşşifaların işlevlerini sürdürmelerinin yanı sıra yeni kurulan darüşşifaların nasıl işleyeceği ile ilgili olarak vakfiyeler düzenleyerek bu kurumların devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Vakfiyelerde belirlenen ortak şartlardan biri devletin katkısı olmaksızın, vakıf gelirleriyle halka sağlık hizmeti vermektir. Durumu ağır olan hastalara yatılı olarak bakılmasının yanında haftanın belli günlerinde diğer hastalar gün içinde tedavi edilmiştir. Hastaların tedavi edilmesinde kullanılan ilaçlar darüşşifaların eczacıları tarafından hazırlanıp ihtiyaç sahiplerine ücretsiz verilmiştir.³⁰

Osmanlı şifahaneleri ve şifahanelerin işleyişi ile ilgili olarak *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde önemli bilgiler yer almaktadır. Evliya Çelebi'nin "İstanbul'da bulunan hastaneler ve tımarhaneleri bildirir" başlığı altında vermiş olduğu bilgiler dikkate şayandır. Evliya, buralarda kaç oda olduğu, orada çalışan hekimbaşı, cerrahbaşı, ders hocası ve hademelerin miktarının yanı sıra sağlık hizmetlerinden, hastanenin günde kaç öğün yemek verdiği, hastaların cinsiyet ve ırklarına³¹ göre farklı yerlerde bakıldığı gibi bilgilere yer verir. Evliya Çelebi, İstanbul'da yer alan hastaneleri genel anlamda iyi bir şekilde anlatmış ve oradaki sağlık hizmetlerini övmüştür.³²

Evliya Çelebi'nin hakkında bilgi verdiği bir başka yer ise Edirne'deki II. Beyazıt Külliyesi içinde yer alan darüşşifadır. Evliya, bu yapıdan oldukça etkilenmiştir. Burada görevli olan uzman hekimleri ve cerrahların nitelikli kişiler olduklarını belirterek onları tıp ilminde dünya çapında nam salmış kişilere benzetir. Külliyenin özelliklerini anlatırken "*orada bir darüşşifa var ki diller ile anlatılmaz ve kalemler ile yazılmaz.*" demesi Evliya'nın burayı ne kadar çok beğendiğinin bir başka göstergesidir. Dârüşşifada yatan hastalardan da bahseden Evliya Çelebi, bütün odaların hastalarla dolu olduğunu yazar. Bazı odalarda tedavi gören hastalar için kışın ateşler yakıp, kuş tüyü döşekler, seraser yorganlar ve ipekli yastıkların serildiğini ve hastaların bunlara dayanıp inleyip sızladıklarından söz etmiştir.³³

29 Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, s. 2; Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı Tıbbi Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, Çev. Bülent Üçpınar, İstanbul 2014, s. 107.

30 Cantay, *a.g.e.*, s. 6.

31 "... Kadınlar ve kefereler için başka bir tımarhanesi vardır." Bkz. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Kitap-1. Cilt, İstanbul 2011, s. 276.

32 Evliya Çelebi, İstanbul, s. 276-277.

33 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Kitap-2. Cilt, İstanbul 2012, s. 607-608.

Evlîya Çelebi, darüşşifada kalan zihinsel engellilerden de bahsetmiştir. İlbaharda sevdaya düşmüş gençlerin hâkim emri ile buraya getirildiklerinden sonra altın ve gümüş yaldızlı zincirlerin boyunlarına bağlanarak yatırıldıklarını anlatır. Kimi hastalar havuz ve şadırvanlara bakıp anlamsız sözler ederler. Kimileri ise kubbenin etrafındaki bülbüllerin seslerini dinleyip perdesiz ve ölçsüz bir şekilde bağırıp çağırırlar. Bahar mevsiminde hastaların tedavisi için deveboynu, yasemin, şebboy, nesrin, karanfil, reyhan, lale, menekşe, erguvan, sümbül vs. gibi güzel kokulu çiçeklerin hastalara dağıtılıp şifa bulmaları istenir. Ancak kiminin bu çiçekleri yediği kimilerinin ise yere attıklarından bahsedilir. Biraz akıllı olanların ise bunları kokladıklarını belirtir. Evliya, müzikle tedavinin³⁴ psikolojik sorunları olan hastalara iyi geldiğini eski hekimlerin görüşlerine dayandırarak anlatır. Sultan Beyazıt'ın *hastalara şifa, dertlilere deva, divanelerin ruhuna gıda olması ve sevdayı defetmesi* için on adet hanende ve sazendeyi buraya getirdiğini ve bunların haftada üç gün gelerek burada çaldıklarından bahseder. Darüşşifada günde kaç öğün yemek verildiğinin yanı sıra haftada iki gün Edirne'deki hastalık sahibi olanların buraya gelerek macun ve ilaç aldıklarından söz ederek bu fasla son verir³⁵.

Zihinsel engellilerin bir kısmı hastanede tedavi edilirken diğer bir kısmı ise toplum ile iç içe olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Toplumun bazen bir deliyi veli mertebesinde gördüğü de olmuştur. Ancak bu durum hepsi için geçerli değildir. Zihinsel olarak engeli bulunan bir kimsenin bu mertebeye ulaşabilmesi için öncelikle topluma zarar vermemesi gerekmektedir. Deli ile veli arasındaki farkı belirleyen en önemli faktör, kişinin toplum içindeki durumu ile ilgilidir. Şiddet eğilimi ve saldırganlık gibi etkenler bu konuda belirleyici bir rol oynamaktadır.³⁶

Osmanlı toplumunda fiziksel engelliler dışında kalan zihinsel engellileri tanımlamak için bazı tabirler kullanılmıştır. Arşiv belgelerinde aklını yitirenler, *mecnûn (erkekler için)*, *mecnûne (kadınlar için)*, *muhtellü's-şuûr*³⁷, *illet-i cünûn*³⁸, *muhtell-i dimağ*, *münhâl-i akl*, *münhâl-i dimağ*, *meccûb*³⁹, *eser-i heft*, *eser-i cünûn*, *tecennün*⁴⁰ gibi ifadelerle karşılanmıştır.⁴¹

Bu tabirlerin en sık kullanılanı olan ve Arapça cinn kökünden türetilmiş olan *mecnun(e)* kelimesinin çoğulu *mecânîn* olup cin tutmuş, çıldırmış, deli, divane anlamlarına gelmektedir.⁴² Türkçe bir kelime olan ve aklını kaybetmiş, aklını kaçırmış, akli yerinde olmayan gibi anlamlarda kullanılan deli sözcüğü ise arşiv belgelerinde daha az

34 Kam ve Baksı denen Orta Asya hekimleri dans ve müziği hastalıkları önlemek için kullanıyorlardı. Kol, omuz ve baş gibi organların hareketi neticesinde ortaya çıkan enerji, bedenin tümüne yayıldıktan sonra ortaya çıkan trans halinde hastalığın ne olduğuna karar verilir. Baksılar, kılkopuz, dombra, şankopuz, asatayak, davul gibi müzik aletleri ile tedavi eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Türk kültür ve tarihinde önemli bir yer işgal eden müzikle tedavi işlemine ilerleyen dönemlerde makam müziği ile tedavi de dahil olmuştur. Makam musikisi hakkında Farabi, İbn-i Sina, Ebubekir Razi, Hasan Şuri, Hekimbaşı Gevrekzade Hafız Hasan Efendi, Haşim Bey gibi yazarlar konuyla ilgili olarak eserler kaleme almışlar ve makamların duygular ve organlarla olan ilişkilerini açıklamaya çalışmışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. Fulya Soyata, "Müzikle Bedeni Tedavi", *Beden Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2009, s. 371-379; Haşmet Altınölçek, "Bedende Müziğin Terapötik Etkileri", *Beden Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç (Ed.), İstanbul 2009, s. 381-383.

35 Evliya Çelebi, *Edirne*, s. 609-610.

36 Artvinli, *age*, s. 24.

37 Aklını oynatmış, akli bozuk, bilincini yitirmiş, şuuru bozulmuş. Devellioğlu, *age*, s. 675; Parlatır, *age*, s. 1123.

38 Delirme, çıldırma, delilik. Devellioğlu, *age*, s. 148.

39 Deli, divane, mecnun, cezb ve celb olunmuş, bir tarafa çekilmiş, çevresinden kopmuş, meclub, cezbe sahibi, abdal. Şemseddin Sami, *age*, s. 1291; Devellioğlu, *age*, s. 596; Parlatır, *age*, s. 1034.

40 Delirme, çıldırma, tecennün olma, mecnun olma. Şemseddin Sami, *age*, s. 382; Devellioğlu, *age*, s. 1050; Parlatır, *age*, s. 1657.

41 Artvinli, *age*, s. 23.

42 Devellioğlu, *age*, s. 596.

kullanılmıştır.⁴³ Bu sözcüğün bazen kişilerin adlarının önüne gelerek onların toplum içinde ayırt edici özelliğini vurgulamak için kullanıldığı durumlar da söz konusudur.⁴⁴

Görme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı Devleti'nde görme engeli olanlar için çok çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Kişinin doğuştan mı yoksa sonradan mı görme yetisini yitirdiği, her iki gözünün mü yoksa tek gözünün mü görmediği gibi ayrıntıları gözetken Osmanlı toplumu isimlendirme yaparken her bir durum için farklı kelimeler seçmeyi tercih etmiştir. İsimlendirme yapılırken kişinin engelliliğinden dolayı kendisini kötü hissetmemesi için dikkatli davranılmıştır. Bundan dolayı arşiv belgelerinde bir kişinin engel durumu tanımlanırken olabildiğince yumuşak ifadeler kullanıldığını görmekteyiz.

Görme engeli bulunanlar için genel olarak kullanılan tabir *kör* (kûr) kelimesidir. Bunun yanında *a'mâ*⁴⁵ kelimesi de belgelerde sık geçmektedir. Görme özüllülüğü tanımlamak için kullanılan *a'mâ* kelimesi tek başına kullanılmasının yanı sıra *gözlerine a'mâ târ*⁴⁶ (*tareyân*) *olmuş (etmiş)*⁴⁷, *illet-i a'mâyâ mübtelâ*⁴⁸ şeklinde de yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nde devlet adamlarına da sahip oldukları fiziksel engelleri göz önünde tutularak çeşitli lakaplar takılmıştır. Bu tür engellilere en güzel örneklerden biri de *Kör Ahmed Paşa*'dır.⁴⁹

İnsanların dış dünyayı görme ve tanınmasında göz, oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun farkında olan Osmanlı toplumu görme eylemini bir nimet olarak görmüştür. Görme engeli olanlar anlatılırken bu insanların görme nimetinden (*nimet-i basar*, *nimet-i rü'yet*) mahrum kaldıklarından bahsedilmiştir. Bu mahrumiyetin nasıl ortaya çıktığı da ifade edilmiştir. Örneğin, *lağımın ateş almasıyla ni'met-i rü'yetten mahrûm kalan, vuku bulan muhârebâtta sol gözüne kurşun isâbet ederek ni'met-i basardan mahrûm kalmasından dolayı, mermi isâbet etmesiyle sol gözü rü'yetten mahrûm kalan, atılan revolver kurşunu sağ gözüne isâbetle ni'met-i basardan mahrûm kaldığından, Ermeni eşkıyâsı tarafından cerh edilerek ni'met-i basardan mahrûm kalması, gözlerine hastalık ârız olarak ni'met-i basardan mahrûm kalmasına, makine çarpmasından dolayı sağ gözü rü'yetten mahrûm olan*⁵⁰ denilerek olayın ne şekilde meydana geldiği anlatılmıştır. Bunun yanı sıra bazı belgelerde *nûr-i basardan mahrûm*⁵¹ şeklinde de kullanıldığını görmekteyiz.

43 BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), 2554/19, 2 Nisan 1890 (26 S 1307); Artvinli, *a.g.e.*, s. 23.

44 BOA, Sadaret Amedi Kalemi (A. AMD.), 22/40, 4 Kasım 1850 (28 Z 1266).

45 Kör, gözleri görmeyen. Bkz. Devellioğlu, *age*, s. 30; Parlâtır, *age*, s. 83; Ekrem Kadri Unat-Ekmeleddin İhsanoğlu-Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2004, s. 225.

46 Arız, ansızın bir şahıs veya şeyde zahir olan, ansızın çıkan, birdenbire görünen, arız olan, sonradan oluveren, birdenbire ortaya çıkıveren, hesapta olmayan, öngörülmeyen. Şemseddin Sami, *age*, İstanbul 2006, s. 860; Devellioğlu, *age*, s. 1033; Parlâtır, *age*, s. 1633.

47 BOA, BEO. 115/8583, 3 Aralık 1892 (13 Ca 1310); 402/30140, 14 Mayıs 1894 (9 Za 1311); 444/33241, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312); 631/47271, 27 Nisan 1895 (2 Z 1312); 1403/105195, 18 Kasım 1899 (14 B 1317); Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 871/2, 17 Temmuz 1904 (4 Ca 1322); 886/54, 6 Eylül 1904 (25 C 1322).

48 BOA, BEO. 21/1573, 20 Haziran 1892 (24 Za 1309).

49 Kör lakabıyla tanınan Ahmed Paşa, amcası Alaiyeli Hacı Ebubekir Paşa'ya bağlanıp Cidde valiliğinde kethüdası olmuştur. Sonra kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşı olup Aralık 1737'de sadaret kethüdası olmuştur. Bir yıl sonra ise vezirlikle sadaret kaymakamlığı payesini almıştır. Aynı yıl içerisinde Aydın mutasarrıflığının yanında ertesi yıl rikâb kaymakamı olmuştur. Vefat ettiği yıl olan 1753 tarihine kadar nişancı, sadrazam, Rakka, Sayda, Halep, Kandıye, Diyarbakır, Bağdat, Mısır, Adana valilikleri ve Kars seraskerliği gibi devletin önemli kademelerinde görev yapmıştır. Kör Ahmed Paşa, Ayakapısı'ndaki Ahmet Çelebi meşcidini tekrar ihya etmesinin yanında, Bandırma Tekkesi ile sebil ve medrese imar etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, c. 3, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s. 220-221.

50 BOA, BEO. 802/60078, 29 Haziran 1896 (17 M 1314); 604/45285, 22 Nisan 1895 (26 L 1312); 829/62152, 22 Ağustos 1896 (12 Ra 1314); 883/66167, 19 Aralık 1896 (14 B 1314); 901/67533, 27 Ocak 1897 (24 Ş 1314); 903/67701, 1 Şubat 1897 (29 Ş 1314); 1493/111953, 28 Mayıs 1900 (29 M 1318); 1517/113762, 9 Temmuz 1900 (15 Ra 1318); İ. HUS. 9/38, 27 Şubat 1893 (9 Ş 1310).

51 BOA, BEO. 402/30140; 802/60078.

Osmanlı arşiv belgelerinde görme engelini anlatmak için kullanılan bir başka ifade ise *gözlerine perde inerek alif olduğu*⁵² tabiridir. Burada kişinin görme yetisini yitirmesi perdeye benzetilerek anlatılmıştır ki bu tabir günümüzde de kullanılmaktadır.

Farsça kökenli *yek* (bir, vahid, tek, münferit) ve *çeşm* (göz, ayn, dide) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen *yek-çeşm* sözcüğü, bir gözlü, bir gözden kör, tek gözlü, bir gözü olan, a'ver⁵³ anlamlarına gelmektedir. Gözlerden birisinin görmemesi durumunda kullanılmıştır.⁵⁴ Yek-çeşm şeklinde ifade edilen devlet adamlarından biri de Ahmed Muhtar Bey'dir.⁵⁵

İşitme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı Devleti'nde işitme engeli olanlar için en sık kullanılan tabir *sağır*⁵⁶ kelimesidir. Bu kelimeyle kişinin kulaklarının işitmediği anlatılmaya çalışılmıştır. Genel olarak tek başına kullanılmasının yanı sıra *sağır ve dilsiz* şeklinde de kullanılmıştır.

İşitme engeli bulunan devlet adamları için en sık kullanılan tabir *sağır* sözcüğüdür. Enderun'da yetiştikten sonra Sivas, Erzurum ve Diyarbakır beylerbeyi olan Behram Paşa, *sağır* lakabıyla tanınmıştır.⁵⁷ Bu lakap verilen bir diğer işitme engelli ise *Sağır Mehmet Paşa*'dır.⁵⁸ Toplumdaki sanatkâr engellilere de *sağır* lakabı takılmıştır. Döneminin en önemli nakkaşlarından olmasıyla nam salmış olan Behram Usta'ya, *sağır* lakabı verilmiştir.⁵⁹

Sağır kelimesiyle daha çok her iki kulağın duymadığı ifade edilmiştir. Bazen de tek kulağın işitme işlevini yerine getiremediği görülmektedir. Bu durumu anlatmak için *bir kulağı sakat* denilmiştir. Olayın nasıl meydana geldiği ise *darb ile bir kulağı sakat kaldığı*⁶⁰ şeklinde yer almıştır. Buradan kulağın sonradan darbeye bağlı olarak işitme yetisini kaybettiği anlaşılmaktadır.

Kulağın işitmemesini kastetmek amacıyla kullanılan bir diğer tabir de Arapça *asamm* kelimesidir ki *sağır*, işitmez, söz işitmez, kulağı işitmez anlamlarına gelmektedir.⁶¹

Konuşma Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı toplumunda konuşma engellileri ifade etmek için en sık kullanılan tabir

52 BOA, Meclis-i Vala (MVL.), 569/59, 20 Nisan 1858 (6 N 1274).

53 Şemseddin Sami, *age*, s. 1550; Devellioğlu, *age*, s. 1158; Parlatri, *age*, s. 1828; Devşirmelerden olan Aver Murad Paşa, sancakbeyi olarak görev yapmasının ardından Yemen'e vali olarak atanmıştır. Kötü idaresi nedeniyle 1567/68 yılında idam edilmiştir. Mehmed Süreyya, *age*, c. 4, s. 1115.

54 BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF. MKT.), 463/49, 22 Ağustos 1899 (22 R 1317); ZB. 300/13, 10 Nisan 1899 (29 Z 1316).

55 Babası Hazine Kethüdası Halil Paşa'nın ölümünden sonra kardeşiyle birlikte kimsesiz kalan Yekçeşm Ahmed Muhtar Bey, Sultan III. Mustafa devrinde (1757-1774) saraya alınmıştır. Kardeşiyle birlikte Şehzade Selim'in hizmetine girmişlerdir. 1774'de I. Abdülhamid tahta çıkınca kardeşi saraydan çıkarılmış ancak kendisi bu hizmeti sürdürmüştür. Sultan III. Selim'in tahta çıkmasının ardından mabeynci olmuştur. Padişahın gözde adamlarından olup Mayıs 1807'deki Kabakçı Mustafa İsyanı'na kadar makamını muhafaza etmiştir. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 194.

56 BOA, DH. MKT. 402/56, 26 Temmuz 1895 (3 S 1313).

57 1579 yılında görevinden ayrılıp Tiflis'e sürülmüş ve orada vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 366.

58 Bostancı Ocağı'ndan yetişerek bostancıbaşı olmuş, 1652'de vezirlikle Diyarbakır valisi iken azledilmiştir. Daha sonra 1655'te Bağdat valisi olmasının ardından vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1068.

59 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yay. Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul 2002, s. 147.

60 BOA, ZB. 468/5.

61 Devellioğlu, *age*, s. 42; Parlatri, *age*, s. 105.

*dilsiz*⁶² kelimesidir. Arşiv belgelerinde bu kelime bazen tek⁶³ başına bazen de *sağır ve a'mâ* kelimeleriyle birlikte⁶⁴ kullanılmıştır.

Farsça kökenli *bî-zebân*⁶⁵ kelimesi konuşma engellileri tanımlamak için kullanılan bir diğer tabirdir. Sözlüklerde *dilsiz, suskun, lisansız, ebkem* gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁶

Yukarıdakilerin yanı sıra konuşma engeli olanları tarif ederken kullanılan bir başka sözcük ise Arapça *lâldir*. Lâl kelimesi *dilsiz* ve konuşma melekesini yitirmiş kişi anlamında kullanılmıştır.⁶⁷

Derdini tam olarak ifade edemeyecek derecede dili kekeme olanlar için ise belgelerde *söz söylemeye muktedir olmayacak kadar lisanı rekîk*⁶⁸ *olduğu*⁶⁹ şeklinde tanımlama yapılmıştır. Buradan hareketle kekemelik derecesinin artarak kişiyi konuşmama durumuna veya derdini tam olarak anlatamayacak dereceye getirdiği anlaşılmaktadır.

Yürüme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı toplumunda yürüme engeli olanlar anlatılırken yaygın bir şekilde kullanılan tabir *total* kelimesidir. Arşiv belgelerinde bu tabirin sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.⁷⁰ Total kelimesinin yanı sıra bir kişinin yürüme engelini ifade etmek için çok çeşitli kullanım şekillerinin olduğunu görmekteyiz. Özellikle arşiv belgelerinde bu çeşitlilik açıktır.

Ayaklarından engeli bulunan devlet adamlarını tanımlamak için sıklıkla *total* kelimesi kullanılmıştır. Total Hüseyin Paşa⁷¹, Total İzari Çelebi kadı ve şair, Total Mahmud Ağa ise Sultan III. Selim'in saltanatının sonlarında Haydarpaşa'da bir kasır ve altına bir çeşme inşa etmiştir⁷². Mehmed Paşa⁷³ ve Yusuf Paşa⁷⁴ da total lakabı takılan diğer devlet adamlarıdır.

62 Dil sözcüğü Türkçe kökenli bir kelimedir. Olumsuzluk anlamı katan –siz ekiyle birleşip konuşma engeli olma, konuşmama durumunu ifade etmektedir. *Dîvânü Lugâti't Türk'te* de tıl şeklinde geçmektedir. Bkz. Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânü Lugâti't Türk*, İstanbul 2005, s. 562; Tuncer Güleensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara 2011, s. 283-284.

63 BOA, Sadaret Mektubi, Meclis-i Vala (A. MKT. MVL.), 140/21, 14 Ocak 1862 (28 B 1278); 141/5, 10 Şubat 1862 (10 Ş 1278); BEO. 342/25585, 11 Ocak 1894 (4 B 1311); DH. MKT. 466/24, 1 Nisan 1902 (22 Z 1319); 1102/4, 21 Temmuz 1906 (29 Ca 1324).

64 BOA, BEO. 380/28499, 3 Nisan 1894 (27 N 1311); 2394/179482, 21 Ağustos 1904 (9 C 1322); DH. MKT. 402/56.

65 BOA, Sadaret Mektubi, Nezaret ve Deva'ir (A. MKT. NZD.), 196/88, 7 Ekim 1856 (7 S 1273); BEO. 399/29883, 9 Mayıs 1894 (4 Za 1311); 728/54592, 12 Ocak 1896 (28 B 1313); DH. MKT. 1580/47, 31 Aralık 1888 (27 R 1306); İrade Dahiliye (İ. DH.), 440/29070, 16 Ağustos 1859 (17 M 1276).

66 Şemseddin Sami, *age*, s. 330; Devellioğlu, *age*, s. 112; Parlatur, *age*, s. 206.

67 Devellioğlu, *age*, s. 541; Parlatur, *age*, s. 958.

68 Lisanında rekâketi olan, dürüst söyleyemeyen, kekeme, pepeme, tutuk, kusurlu, dili tutuk olan, pepe. Bkz. Şemseddin Sami, *age*, s. 670; Devellioğlu, *age*, s. 885; Parlatur, *age*, s. 1400.

69 BOA, MF. MKT. 550/41, 13 Mart 1901 (19 Z 1318).

70 BOA, BEO. 42/3111, 2 Ağustos 1892 (8 M 1310); 547/40998, 7 Ocak 1895 (10 B 1312); DH. MKT. 1480/28, 24 Ocak 1888 (11 Ca 1305); 1544/15, 17 Eylül 1888 (11 M 1306); 1656/69, 27 Ağustos 1889 (18 M 1307); ŞD. 374/33, 9 Aralık 1897 (25 Ş 1315); ZB. 355/32, 27 Eylül 1906 (8 Ş 1324); 363/64, 7 Mayıs 1906 (13 Ra 1322); 419/24, 6 Ekim 1897 (9 Ca 1315); 446/129, 23 Ocak 1908 (19 Z 1325).

71 Başbaki kulu olup daha sonra Türkmen voyvodası ve tahsilât memuru olmuştur. 1688'de vezirlikle Maraş valisi ve Anadolu müfettişi ardından Bosna, Temeşvar ve Silistre valiliklerinde bulunmuştur. 1696/97 yılında yaşamını yitirmiştir. Mehmed Süreyya, *age*, c. 3, s. 727.

72 Mehmed Süreyya, *age*, c. 3, s. 733, 908.

73 Konya'da beylerbeyi olarak görev yaptıktan sonra Sivas, Ahıska, Çıldır ve vezirlikle Temeşvar ile Bosna valiliği yapmıştır. 1656 yılında kaptan-ı derya ve 1068'de Sakız muhafızı olmuştur. 1658/59 yılında Köprülü Mehmed Paşa tarafından Bozcaada'ya çağırılmış, kötü idaresi ve halka zulüm ettiği gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Mehmed Süreyya, *age*, c. 4, s. 1075.

74 Enderun'dan yetişerek Hasoda'dan çakırcıbaşı, sonra Anadolu müfettişi olup 1696/97 tarihinde Rakka'ya mutasarrıf olarak atanmıştır. Öldüğü yıl olan 1716 yılına kadar Diyarbakır, Musul, Bağdat, Erzurum, ikinci defa Rakka, Halep ve Şam'a valilik yapmasının yanında Hac emini olarak görevde bulunmuştur. Mehmed Süreyya, *age*, c. 5, s. 1700.

Kişinin ayaklarından engeli olması durumu belgelerde değişik şekillerde anlatılmıştır. Bazı durumlarda kişinin her iki ayağının engelli olduğu bazı durumlarda tek ayağının sakatlandığı anlatılmıştır. Bununla birlikte olayın ne şekilde meydana geldiği de ifade edilmiştir. *Meşy⁷⁵ ve harekete gayr-i muktedir bulunan, Şark demiryollarında bekçilik ile istihdâm olunmakta iken ifâ-yi vazîfe esnasında el ve ayakları sakatlanarak ma'lûl olan, Sinop havâlisinde eşkiyâ derdesti esnasında vuku bulan müsâdemede aldığı cerîhadan meşy ve harekete ve te'mîn-i maîsete muktedir olamayacak derece ma'lûl kalan, cerîhadâr olarak iki ayağı sakat kalmış olan, ayaklarımızdan sakat olduğumuz, iki değnekle güç bir hal ile gezmekte bulunduğum cihetle⁷⁶ şeklindeki örneklerde engellinin her iki ayağının sakat kaldığı anlaşılmaktadır. Örneklerden hareketle engel durumunun nerede, nasıl ve kimler tarafından meydana getirildiği gibi bilgilere de ulaşmak mümkündür.*

Sözlükte topal, aksak, topallık, aksaklık gibi anlamlara gelen *arec⁷⁷* kelimesi, yürüme engeli olanları tarif etmek için kullanılan bir diğer sözcüktür. *Arec* lakabı ile tanınan ve yelpaze sapı üretme konusunda oldukça maharetli olan Kasımpaşalı Ömer Usta'nın som ve fildişinden işlediği eserler saray halkı ve dönemin varlıklı insanları tarafından çok yüksek fiyatlarla satın alınmıştır⁷⁸.

Engellinin tek bir ayağını kaybetmesi durumu belgelerde anlatılmıştır. Bu durum, *bir ayağı sakat olmuş, ayağı kat olunmasıyla sakat kalmış, esnâ-yi ta'lîmde sağ ayağının sakatlanmasından dolayı kısım-ı süflâsı kat edildiğinden, mekteb-i tıbbiyye-i şâhânece icrâ kılınan ameliyyât neticesinde ayağı kat edilmesiyle ma'lûl kalmış, işe yaramayacak derecede mecrûh olarak ayağı kat olunan, sol ayağına bir cesîm şekil düşerek ma'lûl, urbân ile müsâdemede ayağından vurularak bir işe güce yaramaz derecede sakat kaldığından, vuku bulan müsâdemede mecrûh olarak ayağı sakatlanan⁷⁹ gibi örneklerde geçmektedir.*

Diğer Engelliler İçin Kullanılan Tabirler

Yukarıda anlatılanların dışında özellikle kişinin kol veya el gibi uzuvlarını kaybetmesi neticesinde engelli kaldığından da bahsedilmiştir. Kolundan engelli olan birisi için en yaygın kullanılan tabir çolak sıfatıdır. Sözlüklerde çolak kelimesi bir kolu sakat veya eksik olan, sakat, bozulmuş, eşell, eczem, kol veya eli sakat yahut eksik olan, kolu kesilen sakat veya eksik olan anlamlarına gelmektedir.⁸⁰ *Hicaz demiryolu müstahdemîninden iken ifâ-yi vazîfe esnasında cerîhadâr olup sağ kolu dirseğine kadar kat edilmiş olan, eşkiyâ tarafından atılan kurşunun isâbetiyle sağ kolundan mecrûh olarak hareketten muattal kalmış, Bulgar eşkiyasıyla vuku bulan müsâdemede sol kolundan mecrûh olarak her ne kadar tedavi edilmiş ise de sakat kalmasına mebnî, atılan humbaralardan sol kolu mecruh olup belediye ve Almanya hastanelerinde tedavi olmuş ise de kolu işe yaramayacak bir halde kaldığından, Amasya Ermeni Komitesi eşkiyası tarafından atılan kurşunun sağ*

75 Arapça kökenli bir kelime olan *meşy*, yürüme, adımlama, yürüyüş gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *age*, s. 632; Parlâtır, *age*, s. 1076.

76 BOA, BEO. 1496/112142, 2 Haziran 1900 (4 S 1318); 1518/113777, 14 Temmuz 1900 (17 Ra 1318); 2919/218885, 1 Ekim 1906 (12 Ş 1324); DH. MKT. 2581/14, 28 Ocak 1902 (18 L 1319); 2474/71, 19 Nisan 1901 (29 Z 1318); Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR. I. ŞKT.), 73/7220, 24 Eylül 1905 (24 B 1323); 112/11130, 27 Nisan 1907 (14 Ra 1325).

77 Devellioğlu, *age*, s. 37.

78 Abdülaziz Bey, *age*, s. 231.

79 BOA, BEO. 216/16130, 6 Haziran 1893 (21 Za 1310); 1016/76144, 2 Ekim 1897 (5 Ca 1315); 1029/77159, 26 Ekim 1897 (29 Ca 1315); 1150/86233, 1 Temmuz 1898 (11 S 1316); 1216/91197, 29 Ekim 1898 (13 C 1316); 2839/212883, 30 Mayıs 1906 (6 R 1324); 3482/261083, 27 Ocak 1909 (8 M 1327); Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MÜ.), 80-1/53, 2 Nisan 1910 (21 Ra 1328).

80 Şemseddin Sami, *age*, s. 523; Parlâtır, *age*, s. 302.

*koluna isabetle amelden sakat olmuş olan*⁸¹ şeklindeki örneklerden kişinin hangi kolunun ne derecede ve nasıl sakatlandığıyla ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.

Devlet adamları için de çolak lakabı kullanılmıştır. Örneğin, beylerbeylerinden olan Hüseyin Paşa ile İbrahim Paşa'ya bu lakap takılmıştır.⁸²

Farsça *yek* (bir, tek) ve *dest* (el) kelimelerinden oluşturulan yekdest kelimesi tek bir eli olan kimseleri anlatmak için kullanılan bir sıfattır. Müderris olan Mustafa Efendi, tek eli olmasından dolayı yekdest olarak tanınmıştır.⁸³

C. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde kişinin sahip olduğu engeli tanımlamak için zengin bir kelime hazinesi kullanılmıştır. Kişinin vücudunun hangi bölgesinden engeli bulunduğu, bu engel durumunun nasıl meydana geldiği gibi faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Kişiyi tanımlarken bu etkenlerden hareketle tanımlama yapılmıştır. Devlet adamlarına ve toplumdaki engelli bireylere onların ayırt edici özelliğine vurgu yapılmıştır. Kişi bu şekilde toplumda tanınmış ve kendisine lakabıyla hitap edilmiştir.

Engelli bireyler, sahip oldukları engeli vurgulamakta sıkıntı yaşamamışlardır. Yazmış oldukları dilekçelerinin altına engel durumlarıyla birlikte isimlerini yazmışlar ve bu şekilde yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu şekilde hareket etmelerinde kendi durumlarını ifade etmelerinin yanında yardıma muhtaç olduklarını anlatmaya yönelik bir tavır sergilemişlerdir.

Kişiyi sahip olduğu engel durumuna göre lakaplar da takılmıştır. Bu lakaplar uzun yıllar boyunca kullanılmış ve hatta bazı sülale isimleri olarak varlığını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra bile bazı aileler atalarından devraldıkları lakapları soyadı olarak kullanmaya devam etmişlerdir.

D.Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:

Babiâli Evrak Odası: (BEO.) 1006/75400; 1006/75446; 1011/75810; 91/6793; 98/7344; 636/47680; 1027/76967; 1028/77072; 1050/78698; 115/8583; 402/30140; 444/332; 631/47271; 1403/105195; 21/1573; 802/60078; 604/45285; 829/62152; 883/66167; 901/67533; 903/67701; 1493/111953; 1517/113762; 402/30140; 802/60078; 342/25585; 380/28499; 2394/179482; 399/29883; 728/54592; 42/3111; 547/40998; 1496/112142; 1518/113777; 2919/218885; 216/16130; 1016/76144; 1029/77159; 1150/86233; 1216/91197; 2839/212883; 3482/261083; 3692/276846; 2487/186462; 357/26770.

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi: (DH. MUİ.) 80-1/53.

Dâhiliye Nezareti, Mektubi Kalemi: (DH. MKT.) 250/37; 871/2; 886/54; 402/56; 466/24; 1102/4; 402/56; 1580/47; 1480/28; 1544/15; 1656/69; 2581/14; 2474/71; 812/79; 1045/47.

İrade Askeri: (İ. AŞ.) 22/20.

81 BOA, A. MKT. MHM. 632/45, 8 Eylül 1897 (10 R 1315); BEO. 3692/276846, 23 Ocak 1910 (11 M 1328); 2487/186462, 18 Ocak 1905 (13 Za 1322); 357/26770, 11 Şubat 1894 (5 Ş 1311); DH. MKT. 812/79, 23 Ocak 1904 (5 Za 1321); 1045/47, 29 Ocak 1906 (3 Z 1323).

82 Çolak Hüseyin Paşa, 1648 yılında ölmüştür. Yine beylerden olup İran'a karşı yapılan savaşlarda yer almış olan Çolak İbrahim Paşa 1745 yılında Çorum mutasarrıflığına getirilmiştir. 1760 yılına kadar görevini yerine getirmiş ve ardından vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *age*, c. 3, s. 720, 777.

83 1755'te Kudüs mollalığı yapmıştır. Mehmed Süreyya, *age*, c. 4, s. 1180.

İrade Dahiliye: (İ. DH.) 440/29070.

İrade Hususi: (İ. HUS.) 56/101; 59/26; 56/43; 9/38.

Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi: (MF. MKT.) 463/49; 550/41.

Meclis-i Vala: (MVL.) 569/59.

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller: (TFR. I. ŞKT.) 73/7220; 112/11130.

Sadaret Mektubi, Mühimme Kalemi: (A. MKT. MHM.) 515/5; 632/45.

Sadaret Mektubi, Meclis-i Vala: (A. MKT. MVL.) 140/21; 141/5.

Sadaret Mektubi, Nezaret ve Deva'ir: (A. MKT. NZD.) 196/88.

Şura-yı Devlet: (ŞD.) 374/33.

Yıldız Evrakı, Mütenevvi Maruzat: (Y. MTV.) 294/65.

Zabtiye Nezareti: (ZB.) 468/5; 458/87; 375/52; 373/35; 332/98; 300/13; 355/32; 363/64; 419/24; 446/129.

2. Araştırma Eserler ve Makaleler:

“Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik”, *Resmi Gazete*, 30 Mart 2013 Cumartesi, S. 28603.

ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yay. Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

ALTINÖLÇEK, Haşmet, “Bedende Müziğin Terapötik Etkileri”, *Beden Kitabı*, Edt: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 381-388.

ARTVİNLİ, Fatih, *Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2013.

BECKER, C. H., “Cizye”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 199-201.

BOYRAZ, Şeref “Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı VII, Sivas 1998, s. 107-138.

BOZKURT, Nebi, “Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 27, Ankara 2003, s. 65-67.

CANTAY, Gönül *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1992.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

DİKİCİ, Ayşe Ezgi, “Saltanat Sembolü Olarak Farklı Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler”, *Toplumsal Tarih*, S. 248, Ağustos 2014, s. 16-25.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Kitap-1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Kitap-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- İPŞİRLİ, Mehmet "Osmanlılar'da Lakap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 27, Ankara 2003, s. 67.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.
- MAHMÛD EL-KÂŞGARÎ, *Dîvânü Lugâti't Türk*, Türkçe Çev. ve Düz. Serap Tuba Yurteser-Seçkin Erdi, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, (6 cilt), Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- ÖZBAYRAK, İzi Karakaş II. *Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*, Libra Yayınları, İstanbul 2013.
- ÖZEL, Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 33-50.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi Yayınları, Ankara 2011.
- SARI, Nil, "Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Türk Tarihi'nde Acizlerin Korunmasına Kısa Bir Bakış I", *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Edt. Nil Sarı, Hüsrev Hatemi, İstanbul 1993, s. 21-33.
- SHEFER-MOSSENSOHN, Miri, *Osmanlı Tıbbı Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, Çev. Bülent Uçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- SOYATA, Fulya, "Müzikle Bedeni Tedavi", *Beden Kitabı*, Edt: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 371-379.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.
- UNAT, Ekrem Kadri- Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.